

[00:00 – BEHARANGOZÓ]

– Ezek a zenék *zenék*, ezt ki kell mondani. Ahogyan meg kell küzdeni... „Küzdeni” – ez csúnya szó.
– De lényeges. Ezt nem adják ingyen.
– Igen, nem adják ingyen, de a régizenednek nagyon sok területét nem adják ingyen. Ugyanakkor meg lehet belőle egy olyan tapasztalat, hogy *elér* hozzám, tehát megérint, emocionálisan is hat rám. Ez igaz a gregoriánra is, csak nem olyan direkt ez a folyamat, mint mondjuk klasszikus szerzőinknél, ahol már eleve így hallgatjuk őket. Ez egy nehéz dolog, mert nem tudjuk Mozart nélkül, meg Johann Sebastian Bach nélkül hallgatni a gregoriánt. Nem tudjuk. Ha valaki fejest ugrik ebbe a zenei kultúrába, akkor gyönyörűségekre meg kincsekre talál. És vannak tényleg olyan lelkesült tételek benne, amik a korabeli zenei eszközökkel nagy örömet is ki tudtak fejezni. Szóval, hogy *ez jó*.

[00:55 – ELSŐ SZIGNÁL]

[01:17 – BEKÖSZÖNÉS]

Ez itt a *Repríz, a Zenetudományi Intézet podcast-sorozata*. Annak is a hetedik adása. Én Németh István Csaba zenetörténész vagyok és mindenkit üdvözlök, aki hallgat bennünket!

Podcast-ünk címe a zenei formatan fogalomkészletéből származik; ott a „repríz” arra utal, hogy az egyes tételek elején exponált zenei anyag, később, a kompozíció egy kiemelt pontján ismét visszatér.

Mi is erre törekszünk podcast-beszélgetéseinkben: *visszatérünk* a Zenetudományi Intézet jelentős eseményeire, hogy még egyszer, nagyobb nyilvánosság előtt reflektálhassunk azokra, az érintett kutatók jelenlétében.

[01:58 – EXPOZÉ]

A mai meghívott Szoliva Gábrriel ferences szerzetes, egyházzeneész, zenetörténész, az intézetünk Régi Zenetörténeti Osztályán működő Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport tagja. A csoport honlapján olvasható rövid, lényegre törő bemutatás szerint Szoliva „a töredékkutatás számos alágának résztvevője, a középkori zsolozsmahimnuszok szakértője, a *Breviarium Notatum Strigoniense* második kötete rekonstrukciós munkáinak vezetője”.

A billentyűs hangszereken – zongorán, orgonán és csembalón – játszó Szoliva Gábrriel első diplomáját a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Karán szerezte. Diplomadolgozatában a nyitott orgonasípok hangolásának akusztikáját tárgyalta és hangmérnöknek készült. A civil pálya helyett azonban 2006-ban belépett a ferences rendbe. Ezt követően teológiai tanulmányokat folytatott és a Zeneakadémia Egyházzene Tanszékén 2016-ban MA-képesítést nyert egyházzene–orgona szakon. PhD fokozatát is a Zeneakadémián szerezte, 2020-ban elkészült doktori értekezésének címe: *A középkori zágábi zsolozsma himnusz dallamai a fennmaradt kottás források tükrében*.

Szoliva Gábrriel kutatói tevékenységét több, nagy horderejű felfedezés fémjelzi. 2012-ben a Bajor Állami Könyvtár, a Bayerische Staatsbibliothek digitális gyűjteményében talált rá Oláh Miklós esztergomi érsek 1523-ban nyomtatott és kéziratos kottával ellátott pszaltériumára. A középkori esztergomi himnusz dallamok legteljesebb forrásának számító Oláh-pszaltérium 2015-ben jelent meg a Zenetudományi Intézet *Musicalia Danubiana* sorozatának 25. köteteként, Szoliva közreadásában.

Doktori értekezéséhez kapcsolódott a zágrábi Érseki Könyvtár MR 21-es jelzetű himnáriumának közreadása, amely a Régi Zenetörténeti Osztály által elindított *Resonemus pariter: Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez* sorozatban jelent meg 2019-ben. Az ehhez a kiadványhoz végzett zágrábi kutatásai során Szoliva Gábrriel felbecsülhetetlen értékű forrást fedezett fel. És ez az a felfedezés, ami a mai podcast-beszélgetésünk apropóját is adja. Gábrriel ugyanis a zágrábi Érseki Könyvtár régi könyves gyűjteményének átnézése közben a kötéstáblák borítóin nem kevesebb, mint 258 kódextöredéket talált, és ezt az egyedülálló töredékegyüttest – további fragmentumokkal kiegészítve – az Esztergomi Érsekség 13. századi kottás Breviáriumának második részéként, a szentek ünnepeit tartalmazó *Sanctorale*-kötetként azonosította.

A Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport honlapja 2025 októberében adta hírül Szoliva Gábrriel új monográfiájának megjelenését, *Breviarium notatum Strigoniense saeculi XIII, Pars sanctoralis* címmel, amelynek rövid hivatkozása így hangzik: BNS II. A *Musicalia Danubiana* sorozat 27. köteteként megjelent impozáns kiadvány háromnyelvű – magyar, angol és horvát – filológiai, liturgia- és dallamtörténeti tanulmánnyal vezet be a BNS II hasonmás kiadását.

A kötet jelentőségéhez méltó, reprezentatív ünnepélyességű könyvbemutatóra egyházi főméltóságok jelentléteben került sor az MTA székházának dísztermében 2026. március 2-án. Az eseményről készült felvétel visszaneézhető az MTA YouTube-csatornáján.

Ezen a könyvbemutatón Czagány Zsuzsa, intézetünk Régi Zenetörténeti Osztályának vezetője a kizárólag a Magyar Királyság határain belül használt esztergomi kottairásnak a forrás azonosításában betöltött megkérdőjelezhetetlen szerepére hívta fel a figyelmet, áttekintette a magyarországi gregoriánkutatás, ill. zenei fragmentológia újabb és legújabb kori történetét, és abban „mértőrdkő”-nek nevezte mind Szoliva Gábrriel felfedezését, mind az általa „bravúrosan rekonstruált kódex fakszimiléjét tartalmazó kötet megjelenését”.

Madas Edit irodalomtörténész, az MTA rendes tagja bemutatta a munka kodikológiai vonatkozásait és méltatta a rekonstrukció szemléletességének innovatív voltát. Földváry Miklós István liturgiátörténész szenvedélyes apológiában ismertette a középkori esztergomi zsolozsma rekonstrukciójára törekvő, több évtizedes múltra visszatekintő kezdeményezéseket.

Ezek után Szoliva Gábrriel vette számba a BNS II legértékesebb, a kódex forrásértékét növelő töredékeit; ezek egy része magyar vonatkozású, de van olyan is, amely nemzetközi érdeklődésre tarthat számot. Kitért a kutatás folytatásának lehetséges irányaira, végül pedig konferálta a Zeneakadémia *Schola Academica* kórusának előadásában Merczel György és Mizsei Zoltán vezényletével megszólaló énektételeket.

Az egész rendezvény emelkedett eleganciája, a megszólalók őszinte öröme kiválóan alkalmas volt arra, hogy megidézze Szoliva Gábrriel kutatásának tudományos és emberi oldalát. Egyszerre volt jelen „tudomány és humánus” – ahogy azt a könyvbemutatót vezető Oberfrank Ferenc, az MTA köztestületi igazgatója az egyik előadást követően megjegyezte.

És most köszöntöm Szoliva Gábrrielt a *Repríz* stúdiójában.

- Isten hozott!
- Köszönöm szépen!

[08:03 – BNS I és BNS II]

- Kezdjük a beszélgetést azzal, hogy nem *egy* Breviarium Notatum Strigoniense-ről van szó, hanem *a* 13. századi esztergomi Breviarium Notatum-ról. Az I. kötetet, a *Pars temporalis*-t Szendrei Janka adta közre 1998-ban, szintén a *Musicalia Danubiana* sorozatban. A II. kötet, a *Pars sanctoralis* rekonstrukciójával, ahogy a bevezető tanulmány végén írod „kezünkbe vehetjük a középkori magyar egyház legfontosabb liturgikus hagyományának hiánypótló forrását”. Kedves Gábrriel, hogyan látod a BNS helyzetét most, hogy eltérő mértékben ugyan, de mindkét kötet hozzáférhetővé vált?
- Az, hogy a második kötetből bármit is kezünkbe vehetünk, ez egy rendkívül nagy meglepetés volt. Soha nem gondoltam volna, hogy erre sor kerülhet. Jól tudjuk, hogy a középkori Magyarországnak a zenei forrásállománya egy rendkívül szűk anyag. Ennek sok oka van, részben a történelmi katasztrófák, a török hódítások, és a forráspusztulás olyan mértékű volt, hogy minden egyes töredékre figyelniünk kell – ezzel foglalkozik a kutatócsoportunk, ez a fő irányvonala.
- De ha jól értem, konkrétan a BNS II-nek minthogyha nem is volna köze a török hódításhoz.
- Nem tudjuk pontosan, hogy milyen köze van a török hódításhoz. Hiszen nem ismerjük a BNS I-nek sem a történetét a modern korban, tehát a török után. Ma Prágában találjuk, de nem tudjuk, hogy hogy került oda. Feltételezések vannak. Most a BNS II történetének a feltárása végett kicsit jobban utánanézttem a mai hipotéziseknek. Az az igazság, hogy a BNS I valószínűleg túlélte a törököt az esztergomi várban, és onnan kerülhetett aztán északra valamilyen könyvvásárlás folyamán, és aztán kötött ki, hogy így mondjam, a prágai premontreieknek a könyvtárában, a Strahov-i könyvtárban. A BNS II sorsa egész más volt, mert már a 14. században nagy valószínűséggel elkerült Zágrádba.
- Egy olyan kódexről van szó, aminek a keletkezését 1285 és 1295 közé teszed, és tulajdonképpen pár évtized múlva már a 14. század elején vagyunk, és akkor került Zágrádba.
- Így van, így van. Ez a legvalószínűbb hipotézis a második kötetrel kapcsolatban. Nagy valószínűséggel Zágrádban szükség volt egy esztergomi ilyesféle breviarium notatumra, tehát kottás breviáriumra, ami egy különleges könyvműfaj. Kérdezted, hogy ez nem *egy* Breviarium Notatum Strigoniense, hanem *a* Breviarium Notatum Strigoniense, azaz kottás esztergomi zsolozsmáskönyv. Ennek az az oka, hogy mi *a* kódexről beszélünk, mert annyira kevés van, és ez volt az első, ami úgy került a kezünkbe, Szendrei Janka kezébe, illetve hát az akkor a Zenetudományi Intézet révén odalátogató Ullmann Péter premontrei atya kezébe, hogy más nem volt. Tehát így az elnevezés rajta ragadt ezen a forráson. A második kötet előkerülése, ez egy rendkívül izgalmas helyzet volt, egy izgalmas folyamat, és nyilván most itt picit körül fogjuk járni a témát, és kibontjuk azt, hogy mit is találhatunk ebben a kódexben, de amit kérdezel, hogy hogy látom a helyzetét ma, hát úgy látom, hogy nincs befejezve ez a kutatás.
- Itt inkább arra gondoltam, hogy nyilvánvalóan nem egy breviárium létezik ebből az időszakból, de ez talán azért fontosabb a többiekénél, mert ez volt az esztergomi szkriptóriumnak a normatív kötete, tehát ezt használták a többi másolására. Ez volt a minta.
- Így van. A 13. század egy nagyon speciális évszázada a középkornak, könyvészeti szempontból. Ebben az időszakban kedvelt volt az, hogy egy-egy helyi liturgikus hagyományt foglaljanak össze írásban, és ebben az írásbeli összefoglalásban természetesen szerepe volt a zenei írásba foglalásnak is. Egy ilyen breviarium notatum azt jelenti, hogy a zsolozsmának minden dallamos és szöveges alkotóelemét tartalmazza. Most egy picit csúsztattam, mert himnuszok nincsenek benne.
- Cserébe viszont ez a breviarium plenum, tehát a nagy formátumú, tényleg reprezentatív kódexek műfajába tartozik, ha jól értem...
- Így van, és egyfajta tezaurusz, tehát egy olyan kincsestár, amiből a megfelelő könyvtípusok kimásolhatók. Mik voltak ezek a könyvtípusok? Hát nyilván maga a breviárium, ami egy szöveges könyvműfaj. Lehettek lekciónáriumok, amelyekből csak az olvasmányait olvasták a zsolozsmának. Lehettek antifonálék, amiből

az énekes tételeket énekelték. Ezek mind kimásolhatók voltak ebből az össz-gyűjteményből, amit ez a breviarium notatum vagy breviarium plenum jelent. Izgalmas kérdés, hogy van-e még lappangó, hasonló könyvtípusú forrásunk. Nyilván erre nagyon nehéz válaszolni, viszont az egy érdekes dolog, ez nem is olyan régen derült ki, hogy Pozsonyban őriznek egy bifóliumot, tehát egy ilyen kettős lapot, amelyen egy Breviarium Notatum Strigoniense részlete látszik. Ez benne is van a bevezető tanulmányomban, ezt közzétettem teljes terjedelmében, ezt a tulajdonképpen négyoldalnyi breviárium notatum-részletet, ami 14. század eleji, szintén esztergomi, és a BNS első kötetével párhuzamos tartalmú. Nagyon érdekes összehasonlítani, gyakorlatilag hangról hangra és sorról sorra azonos a kettő. Tehát nagyon gyönyörűen látszik az, hogy ez ugyanazon hagyomány forrása, de csak négy oldal.

– Ez a mozzanat gyanúsán emlékeztet a BNS II felfedezés-történetére, hisz az is mindössze négy töredékkal indult, ami az ELTE könyvtárban található. Akkor – hogyha jól értem, amit mondasz –, arról van szó, hogy egy olyan időszakból, amelynek a kódexállománya meglehetősen hiányosan maradt ránk, ez mégiscsak egy reprezentatív kódexpár, amivel te foglalkozol.

– Annyit beszúrnék ide, hogy azon túl, hogy reprezentatív, nagyon fontos az, hogy lokalizálható. A középkorból fennmaradt zenei emlékeinknek egy részét jól be tudjuk határolni, tudniillik hogy a Magyar Királyság területén készül, de azon belül már sokkal nehezebb egy adott helyhez, vagy egy adott székesegyházhoz kötni. Ennek a forráscsoportnak az a sajátossága, hogy nagyon pontosan meg lehet határozni azt, hogy melyik épületben, milyen közegben, milyen környezetben használták. Ez is ritkaság.

[14:58 – ESZTERGOM ÉS ZÁGRÁB]

– A bevezető expozéban elhangzott, hogy a BNS II bevezető tanulmánya nemcsak magyarul, hanem angolul és horvát fordításban is olvasható. Természetes ez, hiszen a forrás lelőhelye Zágrábban van, egyébként a 2019-ben közreadott himnáriumé szintúgy. Adódik a kérdés, hogy mikor és milyen körülmények között került Zágrábba a BNS II, és mit árul el ez nekünk a középkori zágrábi székesegyház Esztergomhoz fűződő kapcsolatáról?

– Egész bizonyossággal annyit tudunk mondani, hogy 1692-ben, vagy a körül – amikor a kódexnek a felvágása történt és a darabjaiba más nyomtatott könyveket kötöttek – biztos ott volt. Nyilván ez az, ami történelmi bizonyosság. Az, hogy mire lehetett jó a zágrábi székesegyházban egy ilyen esztergomi könyv, ugye ez az, ami felvethető, mint kérdés, és ha erre jól tudunk válaszolni, akkor abból adódik egy hipotézis, hogy mikor kerülhetett oda. Végig nézve egyrészt a kódex tartalmát, másrészt az utólagos bejegyzéseit, harmadrészt a zágrábi liturgiátörténetnek a fontosabb eseményeit, az a legvalószínűbb hipotézis, hogy a 14. század elején, amikor egy Agostino Gazzotti nevezetű domonkos püspöke volt Zágrábnak, aki egy nagyformátumú liturgikus reformot igyekezett akkor végrehajtani; számára érdekes lehetett, vagy fontos lehetett az, hogy egy hiteles esztergomi Sanctorale legyen a kezében. Ez azért kellett egyébként, mert a zágrábi Sanctorale nagyon más. Itt egyfajta zeneszerzői, liturgikus vagy liturgusi tevékenységnek a forrásaként használhatták, kicsit úgy, hogy „milyet ne csináljunk”. Nyilván a Magyar Királyság vezető hagyománya az esztergomi hagyomány volt. Ellenben minden olyan püspökség, érsekség – csak Kalocsa volt mellette –, de az összes püspökség, amelyek valamelyest próbálták a saját liturgikus identitásukat megfogalmazni zenében és szövegben egyaránt, azok számára fontos volt, hogy szemük előtt tartsák a mintát, és ahhoz képest megfogalmazzák a sajátjukat. Tehát valamiképpen egy ilyen háttérodalom volt nagy valószínűséggel ez a kódex ott. Ezért kérték el Esztergomból.

[17:20 – A MIKULIC-FÉLE KÖTÉSTÍPUS]

– Említetted ezt az 1690-es dátumot, amiről ugye tudjuk, hogy ekkor történt az, hogy a zágrábi káptalan és a katedrális könyvtárának régi nyomtatványai egy új könyvtárhelyiségbe kerültek, és egységes új kötetet kaptak. A könyvkötők ismeretlenek, de azt tudjuk, hogy mindez Aleksandar Mikulić püspök idejében történt. Az új kötéshez sajnálatos módon az akkorra már elavult középkori kódexek pergamenleveleit

hasznosították újra. A BNS II töredékeinek felfedezése mellett kutatásod második nagy *trouvaille*-ja az volt, hogy feltártad a könyvkötői munkamódszer sajátosságait, ezzel pedig sikerült megsokszorozni a rekonstrukció hatékonyságát. Mit kell tudnunk erről a Mikulić-féle kötéstípusról?

– Ez egy rendkívül izgalmas dolog, nem kifejezetten zenetörténeti feladat volt, ezt el kell mondjam.

Viszont látszott, hogy a kutatást akkor tudom továbbvinni, hogyha ennek a felvágásnak és ennek a könyvkötésnek a háttérét kitisztázom. A kezdeti ponton az ember azt látja, hogy ott van ebben a bizonyos *Metropolitanska knjižnica*-ban, ott van bent ezekben a trezorhelyiségekben – ilyen nagy páncélajtókkal záruló, tényleg rendkívüli helyiségek –, és látom a polcon a könyveket, és látom rajta ezt a 13. századi esztergomi pergamen-töredéket. Ami számomra nyilván nagyon fontos volt. Egyébként nagyon sok más töredék is ott van a könyveken. Mai tudásom szerint legalább 22 kódexet fölhasznált a könyvkötő 1692-ben, amikor ezt a könyvkötéstípust elkészítette. Kérdés, hogy az, amit látok – egy sokkal korábbi írásos anyag –, hogy került a könyvre. És akkor derült ki ez, hogy 1692-ben nemcsak hogy egy új kötést rendelt el a bizonyos Mikulić nevű püspök, hanem építtetett egy új könyvtárpületet. És amikor kész lett az épület, akkor úgy döntöttek, hogy az egyébként modern irodalomnak számító nyomtatványokat – ami egyébként kézben volt, meg forgatták az egyes kanonokok, sőt, feltételezhetően a püspök maga is – új kötésbe kell bekötni. És meg kell mondjam, hogy ez a kötés nem volt túl drága, méghozzá azért nem, mert csak a gerincét látták el új bőrborítással, illetve a tábláknak a sarkait. És a tábláknak a fedésére, vagyis a táblák kartonjának a használatától való védelme céljából.

– Tehát a legnagyobb felületen.

– A legnagyobb felületen, pontosan. Ott használtak már használaton kívüli kódexekből származó töredékeket. A pergamen egy rendkívül jó minőségű bőr: vékony és jól kikészített bőr, tehát nagyon ellenálló, kiváló kötőanyag. A BNS-köteteknek a lapmérete, pontosabban a fólió-mérete 60x40-es, képzeljük el. Ez óriási. Tehát valószínűleg úgy lehet elképzelni, hogy az első kódex, amit levett a polcra a könyvkötő, az pont a mi kódexünk volt, mert annyira nagy lapmérete volt, hogy a kisebb és a nagyobb könyvek egyaránt belefértek kötési szempontból.

– És akkor sikerült feltérképezni azt, hogy az egyes fóliókat hogy használhatta föl, milyen mátrix szerint használhatta föl köteteknek a bekötésére, ami – ha jól értem – igazán megsokszorozta a rekonstrukciónak a hatásfokát.

– Alapvetően az, hogy milyen könyveket kötött bele, én úgy látom, véletlenszerű. Tehát ment a polcokon egymás után következő könyveken keresztül, és ami jött...

– És ehhez használta az egymás után következő íveket, ívfüzeteket a BNS-ből.

– Így van. Tehát amiben szisztematikus volt a könyvkötő, amire említést teszel, az az, hogy magát a kéziratot hogyan darabolja be. És ez azért érdekes nekünk, mert a könyvtáblák ilyen módon megőrizték valamilyen formában az eredeti kéziratnak a szerkezetét. Ez nekünk nagyon fontos, mert képzeljük el azt, hogy amikor előkerül egy kicsi könyv, amin a nagy kódexnek egy kis töredéke került, és mondjuk nincs rajta kotta – mert ha van rajta kotta, akkor nagyon könnyű dolgunk van. De ha nincs rajta kotta, mondjuk egy legendának egy kicsi szövegrészlete látszik, egy kicsi ablak, akkor bizony nagyon nehéz lehet adott esetben egy adott ünnephez kötni azt a kicsi szövegrészletet. Viszont hogyha figyelembe vesszük a könyvkötőnek ezt a szisztematikus munkamódszerét, ahogyan az egyes íveket a könyvek elő- és háttáblájára ragasztotta, akkor ez egy nagyon nagy segítséget jelenthet, és egy speciális, csak erre a gyűjteményre alkalmazható, de annak minden bedarabolt kódexére alkalmazható rekonstrukciós módszert ad.

– És erről rendkívül szemléletes ábrák vannak a bevezető tanulmányban.

– Igyekeztem ezt közzétenni, mert munkamódszer vagy kutatási módszertan szempontjából egy teljesen új dolog. Nagyon bízom benne, hogy egyszer majd horvát kollégák ezt így nagyon megfontolják. Mert annak a huszonegy – mai tudásunk szerint legalább huszonegy – másik kódexnek, ami bedarabolásra került a könyvkötő tevékenysége nyomán, annak a rekonstrukciójára is használható. Tehát igazából kulcsot adok azoknak a jövőbeli kutatóknak a kezébe, akik valaha a *Metropolitana* könyvtár töredékeiből más kódexeket szeretnének rekonstruálni. Ez azért is érdekes, mert természetesen nemcsak liturgikus és zenei tartalmú kódexek vannak a könyveken, hanem nagyon sok másféle biblikus, jogi jellegű szövegek, sőt még

csillagászati anyag is van. És nyilván ezeknek a kéziratoknak az értékeléséhez megfelelő szakemberek kellene, azoknak a területeknek a szakértői. De ez megtalálható, tehát a jövőben itt egy nagyon komoly kutatás bontakozhat ebből ki.

– És akkor érthető, hogy miért van horvát nyelven is bevezetve.

– Igen. Az érsekség nagyon kérte egyébként, ez kikötésük volt, hogy ezt meg kell jelentetni horvátul is, ami nem kis kihívást jelentett egyébként. Ezt hadd szabadjon itt megjegyezni, hogy a fordítóm, Kovács Lea egy nagyon kiváló, irodalmat és tudományt egyaránt fordító hölgy, aki vette a fáradságot, és bizonyos szavaknak olyan mértékig utánament, hogy új horvát szavak keletkeztek a fordítás során, amihez horvát nyelvészek is be voltak vonva a munkába. Például a fragmentológiában nagyon alapvetőnek számító „hordozókönyv” kifejezés, ami azt a könyvet jelöli, amit bekötöttek a középkori töredékekkel, ez a szó nem volt meg horvátul. És most lett ez a szó, és ezt így nagyon jól körüljárták, úgyhogy bizonyos értelemben azt is mondhatom, talán nem szerénytelenség ez, hogy ez a kötet és kifejezetten a horvát nyelvű bevezető tanulmány lefekteti a fragmentológiának az alapjait a horvát kutatók számára.

– És ha ez így van, akkor a magyar kutatómódszertannak az exportjaként értelmezhetjük.

– Egyértelműen, igen.

[24:26 – MAGYAR VONATKOZÁS]

– Rendben, értem. A könyvbemutatón felsoroltad a BNS II különlegesen értékesnek tartott fragmentumait. Szent István és Szent László király, illetve Szent Gellért püspök zsolozsmájának magyar vonatkozásai vannak. Utóbbiban, a Szent Gellért-töredékben szerepel „a kódex látható oldalain azonosított egyetlen magyar szó”, mint írod, tehát egy latin szöveggörnyezetben felbukkanó 13. századi magyar szórványemlék. Szent András és Benedek zoborhegyi remeték *Sanctissimi viri* kezdetű zsolozsmája pedig egész egyszerűen a magyarországi zeneszerzés legkorábbi alkotása. Nem is csoda, hogy a Magyarország zenetörténete iránt érdeklődők soraiban e felfedezések nagy lelkesedést váltanak ki. Hogyan értékeled ezeknek a magyar vonatkozású tételeknek a jelentőségét?

– Valójában ezek a zsolozsmák, illetve töredékek, amik ezeket a zsolozsmákat tartalmazzák, a kódex legnagyobb ajándékai. Az említett szentek, Szent István, Szent László, Szent Gellért, András és Benedek anyagai, zsolozsma-kompozíciói a 13. században már mind hozzáférhető voltak. A Szent István-zsolozsma ekkor készült el a legteljesebb formájában, a 13. század végén. Az összes többi korábbi anyag. Ezek a korabeli magyarországi zeneszerzésnek az emlékei. És ilyen módon, mivel ez a kódex a BNS második kötete, a legkorábbi, esztergomi székesegyházhoz kötődő forrás. A magyar zeneszerzés és liturgikus kompozíció szívéből származik, és onnan a legkorábbi forrás. Ebből adódik az, hogy például a Szent István-zsolozsma legteljesebb forrása az említett anyag. Az András- és Benedek-zsolozsma, ami a legkorábbra datálható magyarországi zenemű, annak a legkorábbi kottás forrása a BNS II. Ez nagyon megdobogtatja az ember szívét, mert valahogy a korabeli magyarországi zenészségnek a kapuja. Ilyen értelemben büszkeséggel is tölt el minket, hogy egy nagyon magas színvonalú zenei tevékenységre utaló emlék. A könyvbemutató jó pár tétel meg is szólalt ezekből a zsolozsmákból, és ott a közönség is hallhatta, hogy nagyon szofisztikált, nagyon összetett, nagyon mély zeneiséggel átitatott művekről van szó. Ezek zeneművek, komponált zeneművek, csak hát nem ismerjük a zeneszerzőiket. És hát az is örömmel tölthet el bármelyikünket, mindazokat, akik a magyar zenetörténet iránt érdeklődnek, hogy olyan színvonalú, olyan szintű zenei tevékenységet mutatnak ezek a kompozíciók, amelyet bármelyik európai katedrális zenészei és zenei tevékenysége mellé odaállíthatunk.

[27:16 – NEMZETKÖZI ÉRDEKLŐDÉS]

– És hogyha már Európát említet, van két olyan töredék, ami máris nemzetközi érdeklődést generált. Az egyik az úrnapi ívfűzet, melyet toldalékként csatoltak a BNS II-höz még Esztergomban, és egy párizsi vagy Párizs környéki egyházi központ és Esztergom 13. századi kulturális kapcsolatának állít emléket. Assisi

Szent Ferenc ünnepénél pedig egy olyan olvasmány részletét őrzi a kódex, amely még nem a Szent Bonaventura-féle életrajzon, hanem Celanói Tamás sokáig elveszítettként számon tartott Szent Ferenc-legendáján alapul. Utóbbinak egyetlen teljes kéziratát Jacques Dalarun francia középkorkutató fedezte fel 2014-ben. A BNS II-ben talált kuriózumról egy brüsszeli hagiográfiai szaklapban, Dalarun professzor társszerzőjeként publikáltál tanulmányt. És ebben épp a magyarországi szövegvariánsokra támaszkodva felvetették a szóban forgó *Vita brevior* című Szent Ferenc-legenda 2015-ös kiadása revidálásának gondolatát. Hogyan készült ennek a két fragmentumnak az igencsak szövevényes és valóban kiemelkedő szellemi teljesítményt felvonultató elemzése?

– Ez a két töredékcsoport az, amely tényleg nemzetközi érdeklődésre tart számot. Ugye a többi az nekünk, magyaroknak nagyon fontos, de a többi az távolabbra is hat. Az első az úrnapi töredék, ami nem egy töredék, hanem nyolc. Ez egy egész ívfüzet, és hát óriási csodának illik be ez a dolog, hogy mind a nyolc lapja ennek az ívfüzetnek megvan. Ez azt jelenti, hogy négy hordozókönyvön van, és ebből a négy hordozókönyvből három hordozókönyv a *Metropolitana* könyvtárban van, a törzsgyűjteményben, Zágrábban, a negyedik könyv pedig a zágrábi ferenceseknél. Így minden egyes darabja megvan. Nyilván a felét látjuk, mert rá van ragasztva minden lap a hordozókönyvek tábláira, tehát a 16 oldalból 8 oldal tanulmányozható, de megvan fizikailag az egész. Amikor a feltárást végeztem 2019 januárjában a *Metropolitana* könyvtárban, akkor érzékeltem ennek az úrnapi anyagnak a jelenlétét, viszont egy jó darabig félretettem, mert egyrészt nagyon sok töredék van ott, másrészt kerestem az említett MR21-es himnáriumnak a töredékeit, illetve a BNS II-ét egy idő után, miután már kiderült, hogy azok is ott vannak. És ugye ez az ívfüzet, ez az úrnapi ívfüzet egy külföldi anyag. Tehát nem a BNS szkriptorától és notátoraitól származik.

– Hanem kvadrát notáció...

– Hanem kvadrát notáció, annak is egy korai állapotát tükrözi. Viszont abból a szempontból nagyon érdekes, hogy az úrnapi zsolozsmák, ráadásul a korai formája, ami itten pont olvasható, ez a *Sapientia* história. A *Sapientia* história adatoltsága nagyon alacsony. Tehát minden ilyen forrásra nagyon figyelni kell. Tehát én félretettem ezt, mint olyat, amire figyelni kell, de nem hoztam összefüggésbe a BNS II-vel. Egészen odáig, amíg egy olyan töredék elő nem került, amin a BNS második számú kottáírója, notátora néhány hangjegyet ejtett. Ebből kiderült, hogy ez az ívfüzet, ez a külföldi eredeti ívfüzet egy pontján a történelemnek Esztergomban volt, az ottani szkriptóriumban. Az ottani író mesterek használták, sőt rá is írtak, és ma Zágrábban van. Ugyanúgy bekeverve a rengeteg töredék közé a *Metropolitana* könyvborítóin, mint az összes többi, beleértve a BNS 2 töredékeit. Nyilván a legvalószínűbb hipotézis az, hogy ez az ívfüzet külföldről, valószínűleg Párizs környékéről – ezt is ki lehetett deríteni, nagyon szövevényes módon, de ki lehetett deríteni –, szóval valószínűleg Párizs környékéről Esztergomba került 1264 után valamivel, mikor bevezetik az Úrnapi ünnepét, akkor eltették, mert értékes volt, hiszen egy újdonságnak számító anyagot tartalmazott. És belekerült a BNS második kötetének a kötésébe, így a könyvtest után. Aki könyvekkel szívesen foglalkozik, meg szeret összeszedgetni különféle eltérő forrásból származó, de összetartozó dolgokat, az tudja, hogy mi is be szoktunk tenni a könyveknek a végébe egy olyan tanulmányt, amit éppen kinyomtatunk és odatartozik, betesszük a könyv végébe, és akkor egybe föltesszük a polcra. Pont ugyanígy történt ez. Azzal a különbséggel, hogy itt valószínűleg be is kötötték, tehát bevarrták ezt az ívfüzetet a könyvtest mellé, de a könyvtáblák alá. Amikor a 14. században odakerül a kódex Zágrába, akkor óhatatlanul viszik vele ezt az úrnapi füzetet is, amit valószínűleg nem kért Zágráb egyébként Esztergomtól, csak amit adtak, azzal járt ez is.

– Bele volt kötve.

– Bele volt kötve. Képzeld el azt a helyzetet, hogy a könyvkötő elkezd dolgozni a saját munkáján, kinyitja a BNS II-t, elkezd bedarabolni az ívfüzetét, egyszer csak odaér ehhez a toldalékhoz. És az ugyanúgy rákerül a könyvekre, és ezt látjuk ma. Tehát ebből a jelenlegi helyzetből kellett visszafejteni azt, hogy mi lehetett ennek az útja, hogy hogy került oda: ez. Ami a jelentősége ennek az ívfüzetnek, az úrnapi toldaléknak, az az, hogy az Úrnapi bevezetése körül, 1264 körül megírt úrnapi zsolozsmát tartalmazza, a legkorábbi általános használatba került zsolozsmát. Ez a *Sapientia* história, amit Aquinói Szent Tamás egy

Saint-Cher-i Hugó nevű teológusnak a munkáit fölhasználva írt meg. Tulajdonképpen egy kompiláció, amiben Saint-Cher-i Hugó műve is szerepel valamilyen formában, és az ő saját hozzáátételei is, beleértve a nagyon híres úrnapi himnuszait is. Ebből a kompilációból küldött szét a pápai udvar a nagyobb egyházi központokba Európába. Viszont nagyon kis idő elteltével Szent Tamás írt egy teljesen új históriát, amibe a himnuszait betette ugyanúgy, mint ahogy ebben a *Sapientia* históriában is szerepel. Ez az utóbbi, ez a *Sacerdos in aeternum* kezdetű história, ami viszont elsöpörte később ezt a korai kompilált anyagot. Ma általában egy európai forrást kinyitunk, akkor ezt a *Sacerdos*-t, ezt az utóbbi Szent Tamás-históriát, teljesen Szent Tamás által írt históriát találjuk benne, és nem a *Sapientia*-t. Tehát itt valahogy, amint szokták mondani, *in statu nascendi* volt maga a hagyomány, meg az ünnep anyaga, és ennek a dokumentumát találjuk.

– Egy leletét őrzi a BNS II.

– Egy leletét, így van. Most ez azért érdekes, mert egyrészt nagyon kevés az ilyenfajta emléke a *Sapientia* históriának, tulajdonképpen teljes kottás emléke a BNS I-ben van csak. Ezt ismerte már a kutatás korábban. De a másik fontos dolog, hogy mivel a Párizs környéki eredet beigazolódott, ebből azt is mondhatjuk, hogy a *Sapientia* história keletkezéséhez időben és térben is közelebb van, mint bármilyen más korábbi emléke. És ez azt is jelenti, hogy a Szent Tamás-i himnuszoknak a legkorábbi kottás emléke, ami megint egy egész világra szóló dolog, mert az Úrnapijával foglalkozó kutatók számára ez egy óriási forrásértékkel bír.

– Rendben, és akkor a Szent Ferenc-legendáról mit mondasz?

– Nézzük a Szent Ferencet! Az is egy csodával határos dolog. Emlékszem arra a pillanatra, amikor kihúztam egy alsó polcon, volt egy nagyméretű könyvön egy töredék, elkezdtem olvasni. Egy szintisztán szöveges töredékről van szó (szemben az úrnapival, mert az nyilván kottás). Ez a Szent Ferenc-töredék szintisztán szöveges. És ahogy elkezdtem olvasni, ráismertem Szent Ferenc életének, pontosabban a halálának egy nagyon speciális leírására, amit jól ismerünk, más legendákból is, viszont egy helyen sem említi Szent Ferenc nevét. Úgyhogy az első pillanatban hirtelen a rendi ismereteim nyomán tudtam ezt azonosítani. Aztán említi néhány olyan testvért, akik ott Szent Ferencnek az első testvérei voltak, és az teljesen egyértelművé tette. Mindenesetre érdekesnek tűnt nekem: jaj, de jó, hát akkor ezek szerint a Sanctoralának az október 4-éhez, Szent Ferenc ünnepéhez tartozó részéből is találtam valamit. Aztán később, amikor a feldolgozása elindult az anyagnak, és jobban megnéztem ezt a szöveget, akkor derült ki, hogy ez nem akármilyen szöveg. Hanem egy olyan szöveg, amit nem is olyan régóta ismerünk. Ahogyan említetted, 2015-ben publikálta Jacques Dalarun ezt a legendát teljes terjedelmében. Ehhez hozzátartozik, hogy korábban ő már majdnem 40%-át megtalálta ennek a legendának, szintén töredékekben, mert ez a legenda 1266-ban kikerült a gyakorlatból. Ez egy generális káptalani döntés volt, az egész rendnek ki kellett törölnie a szerkönyveiből ezt a legendaszöveget. Nem azért, mert ne lett volna jó, vagy ne lett volna hiteles Szent Ferenc-kép, amit közvetített...

–... hanem mert a Bonaventura-szöveget kanonizálták.

– Így van, így van, és az a Bonaventura-szöveg is nagyon jó. Nyilván ismerjük ezt a nehézkedést, hogy ha valamit nem muszáj megváltoztatni, akkor nem változtatunk rajta. Ahhoz, hogy ez bevezetésre kerüljön ténylegesen minden egyes közösségben, a Bonaventura-legendát, ahhoz az kellett, hogy az összes többi elrendeljük, hogy kitöröljék a könyvekből. Na most Dalarun egy nagyon szerencsés véletlen nyomán 2014-ben egy aukción vette észre azt, hogy hoppá, itt van egy olyan kis könyvecske, egy *libellus*, ami tartalmazza a teljes legendaszöveget, és így van meg. Ami érdekessé teszi számunkra a BNS-nek ezt a bejegyzését, az az, hogy egyrészt a középkorból, ráadásul időben a legenda keletkezéséhez közeli forrásoknak, töredékeknek a keresése az továbbra is fontos dolog, hiszen szövegváltozatokat hozhat, ami a legenda szövegtörténetéhez fontos adalékokat ad. Ez az egyik dolog. A másik dolog pedig az, hogy a magyarországi szövegváltozat egy teljes magyarországi gyakorlatot mutat. És itt újra ott vagyunk: Esztergom rá volt kötve az európai egyházi és kulturális vérkeringésre, hiszen megkaphatta az úrnapi zsolozsmát olyan korán, de rá volt kötve az esztergomi ferencesség is, a ferencességnek erre a vérkeringésre, hiszen ott volt ez a legenda náluk.

- Tőlük került be a székesegyház gyakorlatába.
- Így van, a székesegyház gyakorlatába nyilván a helyi ferencesektől kerül be. Ez biztos egyébként, annál is inkább, mert ez a szöveg, ez az elveszett Celanói-féle legendaszöveg, ez egy rendi használatú szöveg volt. Nem a pápa kérte, hanem a generális kérte Celanói Tamástól, és a rend belül használta, hogy így mondjam. És mégis ezt látjuk az esztergomi forrásunkban. Ami még nagyon érdekes, hogy 1266 után, amikor egyébként a világon a legtöbb helyen kitörölték a ferencesek a gyakorlatukból. Az is benne volt a generális káptalani rendeletben, hogy még ott is ki kell törölni, ami nem rendi használatú, de onnan odakerült. Tehát elvileg az esztergomi székesegyháznak a liturgiájából is ki kellett volna hogy töröljék, viszont ez nem történt meg.
- Ugyanaz a helyzet, ami az úrnapi ívfüzetnél is van.
- Így van, ez benne ragadt, hogy így mondjam, az esztergomi rítusban; és ebből az következik, hogy még 1558-ban is kinyomtatták ennek a legendának egy pici részletét, amiről persze a nyugati kutatásnak, beleértve Jacques Dalarunt is, semmilyen ismerete nem volt. Erről szól az *Analecta Bollandiana*-ban megjelent négykezes tanulmányunk, hogy így mondjam. Hogy milyen magyarországi szöveggyűjtők vannak ennek a legendának, akik részint kéziratok, ennek a legkorábbi emléke a BNS-nek a töredéke, részint már nyomtatványok, korai nyomtatványok, ősnymtatványok és antikvák, amiben szintén szerepel ennek a legendának egy szövegrészlete.
- És a magyarországi stemmát figyelembe véve fölmerül, hogy azt a közreadást, amit szintén Dalarun a 2014-ben megtalált szövegről 2015-ben jelentetett meg, máris érdemes revideálni.
- Revideálni, pontosan. Kritikai apparátust igényel ez a rengeteg szöveg. Nagyon sok szöveggyűjtőt összeszedtünk a magyarországi hagyományból ennek nyomán, hogy azért megéri majd egy új kritikai kiadást készíteni.
- Tehát, hogy a fő szöveg nem változna, csak az apparátusba beleépülne a magyar hagyomány.
- Igen, de ez annyiban fontos azért, hogy az az egyetlen szöveg, amink van, ez a Párizsban előkerült libellus, az *egy* szöveggyűjtő. És nyilván azt tudjuk, hogy a középkorban a szöveggyűjtők azok sosem, hát egyrészt sosem tökéletesek, másrészt mindig árnyalja az eredeti szöveghez való viszonyunkat az, hogyha látjuk az eltéréseket más szöveggyűjtőkben.
- A stemma általában így működik.
- Így van. Tehát gyakorlatilag hozzáférhetünk az eredetibb szöveghez annak ismeretében, ha látjuk, hogy a más hagyományokba milyen szövegváltozatok kerültek. Mert adott esetben hitelesebb szövegváltozat maradt fenn egy távolabbi ponton. Tehát nagyon fontos ez az apparátusban lévő helyzet.
- Ezt egy pillanatig sem vitatom.
- Igen.

[40:30 – A KUTATÁS FOLYTATÁSA]

- Említetted az előbb, hogy megvan ugyan a kódexnek több mint 70%-a, de ez kötéstáblára van ragasztva, és csak az egyik oldala látható, tehát hogy tulajdonképpen a 35%-át tudad egyelőre föltárni ennek a kódexnek. A kutatás folytatásával kapcsolatban a bevezető tanulmány végén több lehetőséget is megfogalmazol. Az egyik a restaurációs megoldás volna, hogy lefejtik ideiglenesen a kötéstáblákat, de erre nincsen diplomáciai lehetőség, a horvát fél legalábbis ódzkodik ettől az úttól. Aztán lehetne széles spektrumú fotókat készíteni. Ez esetben nem kellene hozzányúlni a kötésekhez. Lehet foglalkozni a jelentősebb zsolozsmák és legendák elemzésével, tehát filológiai módszerrel, és lehet kutatni tovább a Zágrábi Egyházmegye középkori területén, hisz tudjuk, hogy ebből az érseki könyvtárból kölcsönzött kötetek nem minden esetben kerültek vissza a gyűjteménybe – írod ezt a kötet bevezető tanulmányának a végén. Ehhez képest, amit a könyvbemutató elővezetél, az már egy részben továbbgondolt koncepció volt. Ezért kérdezem, hogy jelenleg ezek az utak mennyire tűnnek járhatónak, és milyen ütemben tervezel végigmenni rajtuk?

– Hallva ezt a történetet, azt gondolom, hogy a hallgatókban is felmerül az a kérdés, hogy hogyan lehet kibírni azt, hogy a kódex felét látjuk. Jelzem, hogy nagyon nehezen. Nyilván a magyarországi gyakorlat és a magyarországi fragmentológiai kutatásnak a sajátosságai azt mondatták velem, vagy azt kérték velem helyben Zágrábban, hogy fejtsek le ezeket a töredékeket. Meg kell mondjam – ez egy fontos lábjegyzet, amit most itt szeretnék közölni –, hogy ezek a lefejtések nagyon biztonságosan, a kulturális érték mindenfajta veszélyeztetése nélkül csodálatos minőségben megcsinálhatók. Ilyen Mikulic-típusú kötést a kalocsai érseki könyvtárból kaptunk arra a célra, hogy egy kísérletet végezzünk rajta. Lefejtettük arról a töredéket, nyilván nem a BNS töredéke volt, hanem egy 12. századi kéziraté, és olyan minőségben meg tudták csinálni a restaurátoraink ezt a munkát, hogy a lefejtett töredéken nem lehetett eldönteni első látásra azt, hogy melyik volt a ragasztott oldal és melyik volt a színe.

– És akkor ezek után gyerekjáték volt újból visszragasztani, miután a föltárás megtörtént.

– Természetesen. Kalocsán vissza se ragasztották. Nyilván az, hogy mi történjen egy lefejtett töredékkel, az egy következő kérdés. Vissza is lehet ragasztani, tehát a lefejtés maga reverzibilis folyamat: vissza lehet rakni, és ezáltal rekonstruálni lehet a 17. századi kötést. Az egy más kérdés, hogy érdemes-e rekonstruálni egy 17. századi kötést egy olyan esetben, amikor egy rendkívüli forrásértékű töredék lesz a kezünkben a lefejtés nyomán. A horvát tudományosságban, amit említettem is, a fragmentológia, mint olyan, ez nem igazán honosodott meg. A mi nagy mesterünk, Mezey László professzor, aki az ELTE-nek egy latinista professzora volt, már a '70-es évek végén, '80-as években egy kutatócsoportot állított fel. Nagyon komoly eredményeket értek el, és érnek el a mai napig is. Horvátországban ez teljes egészében hiányzik. Ebből viszont az is következik, hogy hiányzik ennek egyrészt a jogi, másrészt meg a gyakorlatban szokásos módszere, hogy ha van egy nagyon értékes töredék, azt lefejtjük, mert fontos, hogy lássuk a ragasztott oldalát. Szóval ebbe bele kellett egyelőre nyugodnom, hogy a jelen pillanatban a horvát állam nem támogatja ezt. Szintén talán fontos itt tisztázni, hogy a *Metropolitana* könyvtár, bár egyházi tulajdonú – az érsekségnek, a Zágrábi Érsekségnek a tulajdona –, de már a 20. század első felétől kezdve állami kezelésben van. És ez a kettős affiliáció, hogyha szabad így mondanom, ez a *status quo* a mai napig is fenn van tartva, és ilyen módon nem elég az egyházi hozzájárulás például egy ilyenfajta lefejtéshez, hanem állami hozzájárulás is szükséges. Most ezt az utóbbit nem kaptuk meg.

– Az egyházét viszont igen, hisz az szerepel az impresszumban és a köszönetnyilvánításban is, hogy Erdő Péter bíboros prímásnak „írási ajánlásával indultam el” a publikáció rögzös útján.

– Igen, meg a feltárás rögzös útján, ott egész konkrétan. Aztán aki nekem nagyon nagy segítséget jelentett, és a mai napig támogatja a kutatásaimat, Ivan Šaško zágrábi segédpüspök, aki egyébként szakember, mert liturgiátörténész, tehát a szakmai részét is érti az egész kutatásnak, és ezért is nagyon támogatja. De az ő szava sem volt elég az állami hatóságok ellenkezéséhez képest. Szóval ezt a szálát most egyelőre nem viszem tovább. Amit meg lehetne tenni, ez a bizonyos multispektrál fotókészítés és egyfajta képelemző vizsgálat, ami egyfajta kép-algortmust vagy képfeldolgozó algortmust igényel. Ezt meg lehetne tenni, de erre sem történt még kísérlet. Hozzáteszem, hogy minőségében az eredmény elmaradna attól, amit úgy nyernénk, hogy lefejtjük a töredéket. Már csak azért is, mert a töredékeknek van egy ilyen visszahajtott füle, amivel föl van ragasztva, az például eleve kimaradna ebből a vizsgálatból. Másrészt a színek sem egészen egyformán jönnek át ezen a vizsgálati módszeren. Gondoljunk arra, hogy egy ilyen multispektrál fotó nyomán egy átlapolt képet kapunk a két oldalról. Tehát úgy kell elképzelni, hogy mondjuk, ha ultraviola fény alá teszünk egy ilyen pergamenlapot, akkor az ragyogni kezd. Gyönyörű egyébként, olyan, mintha most jött volna ki a szkriptóriumából, olyan frissnek látszik. És mivel áttetszővé válik a pergamen, ezért áttetsző lesz a ragasztott oldal tartalma is. Viszont a színén, amit látunk, a külső oldalán lévő tartalom sem veszik el. Ezt a kettőt átlapolva kapom, pont úgy, mintha egy lefejtett töredéket a fény felé tartanék, és ott is egy átlapolt képet kapok. Most az átlapolt képnek a pixeleit lehetne vizsgálni algortmussal, attól függően, hogy hátul van tinta, elöl nincs tinta – elöl van tinta, hátul nincs tinta – se elöl, se hátul – elöl is, meg hátul is. Ugye négy eset van.

– Világos.

- És ezeket kéne szétválogatni, és ebből lenne egy kép. Nyilván a felbontás az fontos, de érezzük mégis ennek a vizsgálatnak törekenységét, mert mindenfajta kosz zavarja ezt az algoritmust. Tehát az eredmény – képfeldolgozási értelemben véve – zajosabb lesz. Igazából én arra hajtanék...
- De az algoritmus kidolgozásában Te részt vennél, mint...
- Villamosmérnök? Nem, ezt én rábíznám az informatikus kollégákra. Csak én tudom, hogy mit kéne csinálni. De én már abból a területből kimaradtam, úgyhogy nem követem a jelenlegi programozási nyelveknek a sajátosságait. Egyébként ez egy plug-in kellene, hogy legyen. Mondjuk, egy *Photoshop*-ban.
- De azért az nagyon nagy szó, hogy pontosan meg tudod határozni, hogy mire van szükség.
- Igen, meg tudom a lehetőségeit, a technikai lehetőségeit a dolognak. Mindenesetre ezt a vonalat én kevésbé tartom jónak. Érdekes lenne, meg valószínűleg meg is fogjuk a közeljövőben csinálni, hogy lássunk egy-két olyan oldalt, amit próbaképpen odateszünk. De hosszú távon lefejtésre van szükség. Ami még tehető, és ezt mindenképpen szeretném tenni, az az, hogy a lappangó töredékeket megtalálni. Ebből a bizonyos, ma *Metropolitanska knjižnica*-nak nevezett könyvtárból, a katedrális egykori könyvtárából elszármaztak könyvek. Ez abban az időszakban történt, nagyjából 1700 és 1850 között, így lehet ezt a 150 évet kijelölni, amikor nem volt nyilvános a könyvtár, de kanonokok viszont kölcsönözhetek belőle.
- És ennek az az eredménye, hogy nincs erről egy írásos feljegyzés, hogy ki, hová, mit kölcsönzött ki.
- Hát igen, ilyenek már nem maradtak fenn. Katalógusok ímmel-ámmal vannak, de az sem teljes. Ami biztos, az a Mikulic-típusú kötés. Tehát bárhol a világon – ezt tényleg nyugodt szívvel mondhatom – ha Mikulic-típusú kötésre bukkanok, akkor az egészen bizonyos – még hogyha nincsen egyetlenegy bejegyzésem sem erről magában a könyvben –, hogy a zágrábi katedrális könyvtárából származik. Nyilván a Zágrábhoz közeli településekre kerültek el ilyen könyvek. De például Kalocsán azért vannak, mert a zágrábi püspökség 1852 előtt a Kalocsai Érsekség alá tartozott. Tehát ha egy zágrábi kanonokot előléptettek, akkor az Kalocsára ment kanonoknak nagy eséllyel, és a hátizsákjában ott volt néhány Mikulic-típusú kötés. És persze aki elvitt könyvet, az nem nézte, hogy mibe van kötve, ő csak azt nézte, hogy mi a könyv maga, amit használni fog. És ezért egy része úgy szétspriccelt ezeknek a könyveknek – bocsánat a furcsa képért –, és most ezek után kell szaladni. És ennek van egy szisztematikus módja, ami nem olyan egyszerű, de megcsinálható, hogy kell egy olyan, történész segítségével összeállított listát szerezni, amely az 1700 és 1850 között kanonokok által ellátott plébániáknak a listája.
- És akkor oda elmenni, megnézni.
- És akkor oda el kell menni, egyenként. Na most képzeljük el azt a diplomáciai helyzetet, hogy becsöngetek egy ilyen plébániára, és közlöm, hogy én, csókolom, Magyarországról jöttem, és szeretném a szobájában a könyvespolcon megnézni a könyveket. Nehéz. Tehát nyilván elő kell készíteni ezt, szóval nem olyan egyszerű ezt végigcsinálni, de elvben nem lehetetlen. Én azt gondolom, hogy ha először is meglesz az a lista, utána pedig ha ezen a listán végig tudok menni, mert erre kaptam támogatást az érsekség részéről ilyen ajánlólevél formájában...
- A Zágrábi Érsekségtől.
- Igen. Tehát, hogy magyarul az ottani plébániákon bizalmat szavazzanak nekem. Mert érezzük, hogy ez egy bizalmi helyzet, egy ilyenfajta kutatást végigcsinálni, még akkor is, ha az ember ferences habitusban megy oda. Akkor is ez egy bizalmi helyzet. Szóval, hogyha ezen a listán végigmennénk, ami hát nyilván évek, talán lehet, hogy évtizedbe is belekerül, akkor viszont azt lehet mondani emberileg, hogy amit lehetett, azt megtettem. Nyilván a világot a sarkából kifordítanám szívesen, de azt nem lehet. Ezt viszont meg lehet tenni, és akkor azt lehet mondani, hogy még ezen felül is lappanghatnak töredékek, de annak a felkutatása vagy megtalálása az már tényleg a véletlenszerű dolgok kategóriájába tartozik. Ez itt egy szisztematikus dolog lenne. Mellesleg azért fontos ezt csinálni, meg azért fontos erre időt, energiát, meg diplomáciai erőfeszítést pazarolni, mert a legértékesebb töredékeiből a kódexnek még lehetnek lappangó darabok, és ott van egy padláson adott esetben. Tehát ezt úgy az ember érzi, hogy ezt nem szabad hagyni.

[51:25 – SZERZETESEK, ZENETÖRTÉNÉSZEK]

– Te Dobszay László és Szendrei Janka kurzusait hallgattad a Zeneakadémián, és ezt a köszönetnyilvánításaidban soha nem mulasztod el megemlíteni. Az új kötetében pl. ezt írod: „Hálás vagyok a Gondviselésnek egykori tanáraitól, különösen Szendrei Jankáért és Dobszay Lászlóért, akik a középkori magyar gregoriánus mélységét felragyogtatták előttem.” A doktori értekezésed elején viszont megemlékezel „tanáraitól, Rajeczky Benjaminról is, akit személyesen sajnos nem ismerhettem, írásos életművén keresztül mégis ő adta a kezembe a kulcsot a doktori munka témájának megtalálásához és a kutatás módszertanához.” Amikor ezt olvastam, az jutott eszembe, hogy Rajeczky Benjamin is egyházi személy volt, ciszterci szerzetes. A rend 1950-es feloszlása után nem gyakorolhatta hivatását, ehelyett a zenetudományban, a zenetörténeti kutatásban talált menedéket. Hasonló volt Bárdos Kornél életpályája is, mindketten évtizedeken keresztül voltak a Zenetudományi Intézet meghatározó kutatóegységének. Ezek az idők hál' Istennek elmúltak. Gábriel, Te a Pasaréti Ferencesek házfőnöke vagy, augusztustól pedig a szegedi ferences rendház gárdiánja leszel, amihez szívőből gratulálunk. És mindemellett egy személyben tudományos kutató is. Manapság, a 21. században hogy fér meg egymás mellett ez a két hivatás? Milyen kihívásokkal találkozol?

– Most több mindent is érintettünk itt. Az inspirációra reagálnék először. A Dobszay- és Szendrei-féle iskola óriási ajándék volt számomra. Valahogy úgy voltam, mint az evangéliumban a szőlőművesek, az utolsó órában érkező szőlőművesek, akik megkapják ugyanazt a bért, mint akik egész nap dolgoztak. Egy kicsit ebben a helyzetben éreztem magamat, vagy utólag, amikor visszatekintek erre, így tudom a helyzetemet értékelni. Az ő munkásságukba belelátva, illetve hát nyilván az óráikat hallgatva, meg az előadásait hallgatva ténylegesen egy iskolába kerültünk bele. Az a fajta módszeres kutatás, és az anyagért, ezért a középkori magyarországi gregoriánusért való rajongás, ez átragadt. Nem lehetett ellene védekezni, nem is akartunk. Nagyon hálás vagyok ezért.

Béni bácsi, ahogyan mindenki emlegeti őt, ilyen módon nem volt az én életem része. Viszont annál inkább része volt az ő tudományos munkássága meg hagyatéka az indulásomnak. Hiszen a himnuszokkal kezdtem el foglalkozni, középkori himnológiával, amelynek részint egy véletlen volt az oka, az Oláh-Pszaltérium megtalálása, amit említettél, és abban a hiánypótló esztergomi kottás himnáriumnak a megtalálása. És utána elkezdett érdekelni maga ez a műfaj, illetve az a fajta módszertan, ahogyan ő dolgozott. Egészen rendkívüli módon 1956-ban jelentette meg a magyarországi himnuszokról és szekvenciákról kiadott első kötetét, ami egy elképesztő dolog volt, hogy tudta ezt megcsinálni ott, akkor. Valóban menedéket talált a tudományban ő. Aztán később persze lekipásztorként is nagyon is fontos szolgálatokat végzett. Pásztón volt plébános.

– De volt egy időszak, amikor valóban csak itt, a Zenetudományi Intézetben tudott létezni.

– Abszolút. Meg az az ő énjéhez hozzátartozott. És itt tudok kapcsolódni még, hogy ilyen szempontból számomra ő egy nagy példakép, még így ismeretlenül is, hiszen kétfajta ember emlegeti őt: az egyiknek lelki vezetője volt, a másiknak meg tanára zenetudományi területen. Ez egy nagyon inspiráló dolog, hogy ezt lehet így csinálni. Tehát ő valahogy így élte ezt, még ha így ismeretlenül is, de élte ezt a kettős hivatást, ha szabad így fogalmaznom. Másfelől az, hogy az ember egyházi háttérből kezdi el ezt a fajta kutatást, az nagy előnyt is jelent, hiszen ahogyan beszélgettünk itt az adás felvétele előtti percekben, itt egy ilyen sajátos kultúráról van szó, amiért meg kell küzdeni. Azért, hogy egyáltalán az ember a helyzetet megértse, hogy mi volt az az élethelyzet, amiben megszólaltak ezek a zenei tételek. Mi a módszere az összehasonlításoknak, hogyan kell a liturgiához kötni a zenét. Ugye egy összetett helyzetben, egy összetett szituációban szólalnak meg ezek a zenék. Nem önmagukban, tehát nem egy olyanfajta koncert-szituációban, mint ahogy manapság mondjuk komolyzenét hallgatunk áhítattal a koncerttermekben, hanem hozzákapcsolódott egy komplexebb valósághoz. Egy cselekménysorhoz, amiben különféle rangon és különféle fontossággal szólalt meg egy-egy zenei tétel. Hogy ezt az ember jól el tudja helyezni, vagy jobban érzékeli ennek a háttérét, nyilván nagyon jól tesz, ha az ember egyházi háttérből jön.

A másik dolog az személyes, ha szabad ezt így még hozzátennem. Számomra óriási élmény az, és ez a hivatásom mélységébe visz be, hogy azt láthatom, hogy ezekben a zenei tételekben a hitnek milyen megfogalmazása történt. Ami nem különbözik attól, ami ma a hitünk. És hogy ez ilyen értelemben egyfajta istenélmény, és ha szabad ezt így mondanom. Azt látni, hogy 7-800 évvel ezelőtti emberek hogyan fordultak az Istenhez, és annak milyen zenei köntöse volt, ez inspirál a mai napon is. Nagyon is a hivatásomnak a mélységét érinti a téma.

– Köszönöm szépen.

[57:04 – REVIVAL]

Földváry Miklós István a könyvbemutatón azzal indította az előadását, hogy ő a 2000-es évek elején az 1484-es esztergomi breviárium OSZK-ból rendelt fénymásolatából magán-zsoltásmáskönyvet fabrikált, saját használatra. Utalt a Te közreműködéseddel 2014-ben megjelent *Esztergomi zsololtármáskönyv*-re, illetve a breviárium változó részeinek kiadására, mely 2016-ban indult; az azóta megjelent nyolc füzet kb. 1.400 oldalt tesz ki. Te itt is a zenei anyag gondozásáért feleltél. Ha megnézi az ember ennek a breviárium-összkiadásnak a címét, azt látja: „editio ad experimentum”, tehát *kísérleti kiadás*, és sokat elárul a sorozatcím utolsó tagja is: „Series practica”, azaz *Gyakorlati sorozat*. Tehát ez a kiadás a már feltárt és elemzett magyar gregoriánium új életre keltésére tesz kísérletet, az ahhoz szükséges használati anyagot biztosítja. A kezdeményezés – Földváry szavait idézve – „egy bizonyos körben ismétlődően visszhangra, lelkesedésre talált”. Az egyházzene-történetben kellően tájékozottak érhető módon a sajátjuknak érezhetik a középkori római rítusú zsolozsma sajátosan magyar, esztergomi változatát, annak „úzsát”. De a tridenti, illetve a II. vatikáni zsinat után egy ilyen rekonstrukció gyakorlatba való átültetése korántsem problémamentes. Te belülről ismered ezt a revival-mozgalmat. Miben áll a jelentősége szerinted?

– Válaszul először is kötném a régizene-mozgalomhoz, így a hallgatók jobban értik talán. Abban is nagyon fontos, nemcsak egyfajta filológusi precizitás, tehát például egy díszítés pontos rekonstrukciója, vagy az adott hangszer építésének, használatának – például a bélhúrok és társai – rekonstrukciója, vagy mechanikus orgonák (ez egy adott esetben nagyon fontos újdonság volt a régizene-mozgalom keretében), hanem az is fontos és egyre inkább fontos, hogy ami létrejön zene, az zene legyen. Hogy elérjen a hallgatósághoz, hogy valóban értékelhető zene jöjjön ki belőle. A gregorián rekonstrukciója még régibb zene; nemcsak régizene, hanem még régibb zene, ha szabad ezzel a szójátékkal élnem. És ilyen értelemben az interpretáció egy nagyon nagy kérdés. Főképp azért, mert az írásos dokumentumok – ahogyan minden más zenében is – a zenének csak egy szeletét, egy vetületét, egy lenyomatát tartalmazzák, nem a megszólaló zenét. Másrésztől pedig olyan időbeli távolság van – a BNS II anyagával 730-740 év, ez szédítő –, hogy az interpretációnál az nem eldönthető kérdés, hogy jó vagy rossz. Azt keresni kell, az egy kísérleti terep, így is mondhatom. A kísérleti terep az olyan, hogy csináljuk. Részint a liturgián belül, ezzel a zenei funkció is jobban helyére kerül, az, hogy milyen célból került a liturgikus cselekmény egy adott pontjára az a tétel. Ezeket jobban értjük. Azáltal, hogy csináljuk. Másrészt, ami a *Schola Hungarica*-nak a kitűzött célja volt Dobszay és Szendrei keze nyomán, az az, hogy hallgassuk ezeket a zenéket, és keressük a zeneiségnek az esszenciáját valamiképpen. Keressük azt a fajta interpretációt, amivel a tartalom ténylegesen közölt zene lesz. Ez nem evidens kérdés. Szóval nagyon nehéz és érzékeny dolog. És még egyszer, nincsen támpont. A támpont az a percepció, a befogadás.

– És ezért kulcskérdés az, hogy az eredeti funkciót is földérvé próbáljanak közelíteni hozzá.

– Így van, pontosan. Épp azért, amiről a korábbiakban beszélünk, hogy ezek a zenék, ezek nem a levegőben lógnak – értsük jól –, hanem beleilleszkednek egy nagyobb egészbe, ezért az ilyesféle revival-mozgalmak, tehát a liturgikus rekonstrukciókat szem előtt tartó vagy azért tevő mozgalmak ebben segítenek minket, hogy jobban érzékeljük ezeknek a zenéknek az élethelyzetét, vagy azt, amiben megszólaltak, és ezáltal közelebb kerülünk ahhoz a zenéhez. Zeneileg is, például tempók esetében. Ez nagyon egyszerű kérdés, de például ha van egy olyan cselekmény, amit le kell fedni zenével – most ez egy kicsit olyan csúnyán hangzik –, de mégis, sokszor adódik ilyen funkció.

- A funkciónak ez a lényege.
- Így van. Akkor például az, hogy az milyen tempójú kellett, hogy legyen, az bizony akkor derül ki, hogyha le tudtam fedni azzal a zenével azt a cselekményt, vagy nem. Most ez egy nagyon egyszerű, meg hajánál előrángatott példa, de ilyenformán az, hogy mondjuk meddig tart egy-egy tétel, az a tempóra visszavezethető. És akkor nyilván azt módosítva egy hitelesebb rekonstrukcióhoz jutunk. Tehát ilyen szempontból zenetörténeti vagy interpretációtörténeti jelentősége is van ezeknek a revival-mozgalmaknak. Másrészt fontos abból a szempontból is, amit az előbb úgy fogalmaztam meg, hogy valahogy egy hagyományba illeszkedve egy vallásos, mély vallásos tapasztalathoz jelentenek egy ajtót. És ilyen értelemben ez a mai ember számára is nyitva áll. Nyilván nem olyan egyszerű, mert latinul van, tehát jó tudni hozzá latinul. Meg meg kell ízelelni a gregoriánnak azt a szépségét, ami kevésbé adja magát elsőre, tehát nem egy édes muzsika minden tekintetben, vagy nem egy ilyen magától értetődő muzsika, de egy nagyon jól befogadható és egy idő után nagyon-nagyon megszerethető zene. És ennek eszköze mindez, amit itt te mondtál.
- Magunk között ez nagyon meglep, hogy azt monddod, hogy nem édes muzsika, mert Aquinói Szent Tamásnak a szövegeit ismerve, ahol szó van arról, hogyha a szövegre figyel, akkor az az egyik lehetőség, de hogyha a zenére figyel, akkor lehet, hogy az a kelleténél jobban hat az érzékszerveire...
- Igen, ez egy platóni gondolat itt, Szent Tamásnál is. De olyan értelemben értettem ezt a nem édes muzsikát, hogy nem egy mozarti édesség van benne. Hogy kevésbé adja magát mai füllel hallgatva. Egyébként azt nem tudjuk, hogy az akkori hallgatóság ezt hogyan értékelte.
- Azt biztosan nem tudjuk. De hogyha tényleg van előttem ismeretlen számú közösség, aki valóban használja napi rendszerességgel ezt az 1.400 oldalnyi szöveget, az egész fantasztikus lehet. Eleve a Latin Tanszék körül alakult ki – ők a szöveget értik, a lelkesedésük megvan. És ahogy az idő telik, valószínű, hogy egészen sajátos percepciójuk alakul ki erről a repertoárról.
- Ezek a zenék *zenék*, ezt ki kell mondani. Ahogyan meg kell küzdeni... „Küzdeni” – ez csúnya szó.
- De lényeges. Ezt nem adják ingyen.
- Igen, nem adják ingyen, de hát a régizenének nagyon sok területét nem adják ingyen. Ugyanakkor meg lehet belőle egy olyan tapasztalat, hogy hát *elér* hozzám, tehát megérint, emocionálisan is hat rám. Ez igaz a gregoriánra is, csak nem olyan direkt ez a folyamat, mint mondjuk klasszikus szerzőinknél, ahol már eleve így hallgatjuk őket. Ez egy nehéz dolog, mert nem tudjuk Mozart nélkül, meg Johann Sebastian Bach nélkül hallgatni a gregoriánt. Nem tudjuk. Mondjuk egy fríg dallam szomorúnak fog érződni, mert úgy lekonyul a vége. Abban az időszakban még ezt nem tudták így, vagy nem így érzékelték. Tehát a fríget nem érzékelték szomorúnak. Ez egy összetett dolog. Ha valaki fejest ugrik ebbe a zenei kultúrába, akkor gyönyörűségekre meg kincsekre talál. És vannak tényleg olyan lelkesült tételek benne, amik a korabeli zenei eszközökkel nagy örömet is ki tudtak fejezni. Szóval, hogy *ez jó*.
- Értem.

[1:05:38 – PIROSBETŰS ÜNNEPNAPOK]

Az utolsó kérdést azzal vezetném be, hogy a könyvbemutatón Oberfrank Ferenc pont Földváry Miklós István előadására visszautalva, félig tréfásan, félig komolyan „a nagy találó”-nak nevezett téged, mikor felkonferálta az előadásodat. A felfedezéseket, hisz nem egyetlenegy felfedezésről van szó, most már megbeszéltük. Feltűnt nekem ezekkel kapcsolatban, hogy van egy közös ismertetőjegyünk, tudniillik, hogy Te pontosan keltezed, hogy mi mikor történt. Így például az Oláh-Pszaltérium különleges példányát „2012. október 20-án délelőtt” találtad meg a müncheni Bayerische Staatsbibliothek digitalizált könyvei között keresgélve. Aztán BNS II. kötetének első töredékét „egy hétfői napon, 2019. január 7-én” fedezted föl a zágrábi Érseki Könyvtárban. A könyvbemutatón pedig érzékletesen felidézted a helyszínt is, a Slavonski Brod-i (magyarul: szlavónbródi) rendházat, mely Szlavónia és Bosznia határán, a Száva folyó mentén fekszik, és amelynek trezorjában 2025. július 23-án, már a nyomdai pdf-fájl lezárása után megtaláltad az eddigi utolsóként felfedezett két BNS-töredéket. Úgy látszik ezek alapján, vagy legalábbis

úgy látom, hogy a kutatói határidőnaplódban szerepel néhány előre nem tervezett, mert nem tervezhető, és nyilván utólag bejegyzett pirosbetűs ünnepnap. Tapasztalatod szerint hogyan viszonylik egymáshoz a látszólag szabad böngészés és a szisztematikus keresés, más szavakkal: a szerencsés véletlen és a kemény, fegyelmezett munka?

– Kéz a kézben jár. Nagyon tetszik nekem ez a megfogalmazás, hogy pirosbetűs ünnepek vannak a kutatói határidőnaplómban. Tényleg így van. Szándékosan írom le a dátumokat. Elsősorban azért, mert most, amikor a BNS II kiadásán dolgoztam, akkor szembesültem azzal, hogy a BNS I, vagyis a prágai *Temporale*-kötet kiadásával kapcsolatos időbeli kérdéseket külön kutatással kellett meghatározni. Tehát azzal együtt, hogy egyébként Szendrei is és Dobszay is nagyon korrektül dokumentálják a saját munkásságukat, de nagyon izgalmas időbeli kérdéseket vetett fel az a latin nyelvű levelezőlap például, amivel a BNS I-ről egyáltalán tudomást szerzett Szendrei Janka, František Pokorný ferences brünni zenetörténésznek a tollából.

– És kettejüknek, Szendreinek és Pokornýnak szól ennek az új kötetnek az ajánlása.

– Igen, tehát hogy ott is annak a datálása és egyáltalán, annak a kutatástörténetnek a felfejtését, amit én folytatok, azt izgalmas volt látni. Remélem, ez nem hangzik rosszul, de szeretném, hogyha ezt aki majd egyszer folytatja – mert én abban bízom, hogy mivel a BNS II töredékei a teljes szisztematikus feltárás után is még jöhetnek elő bárhol – nagyon bízom abban, hogy jó pár generáció után is fogják ezt még folytatni –, akkor ne kerüljenek olyan bajba, hogy ne tudják azt, hogy mi volt az előzmény. Tehát én ezt szándékosan dokumentálom így, amit említesz. A Slavonski Brod-i eset az egy teljes véletlen volt, legalábbis így a megélés szintjén teljes véletlen.

– De Gábriel, azt hiszem, hogy ilyen szerencsés véletlenek azokat érik, akik azokat megérdemlik, vagy kiérdemlik.

– Igen, nyilván a szisztematikus ott van, a plébániák föltárása terén. Ez a szlavónbródi eset úgy volt, hogy már kész voltam mindennel, és volt még egy hetem, és úgy voltam vele, hogy Eszék irányába még nem indultam el. Ott van egy-két jó nevű ferences kolostor, jó nevű könyvtárakkal. Hát lássuk, mit tartalmaznak! És Szlavónbródban pont szembe jött egy kötet, ami egyébként 1828-ban került a könyvtár állományába (tehát nagyon későn), és nem is mutatja a bejegyzésekben a zágrábi kanonoki eredetet, csak a kötet típus árulja el, hogy onnan való. Nem találtam volna meg azzal a szisztémával, amit vázoltam neked. Ez az az eset, amikor arra járunk, megnézzük, és puff, az ölünkbe hullik. Ezt azért csinálom, hogy ha bárhol járok, akár Szlavóniában, akár Zágráb környékén, és lehetőségem van egy régi könyvtárba bemenni – de ezt Magyarországon is megteszem, az összes kollégám így csinálja itt az Osztályon. Szóval akkor bemegyünk, és azt nézzük, hogy a gerinceken mi látszik, és hogy van-e esetleg olyan korú állományrész. A 16., 17. század a leggyanúsabb ilyen szempontból, ahol töredék lehet a kötésen. Akár Mikulic-típusú, akár másik. El kell mondjam, hogy a BNS II töredékei után kutatva, szisztematikusán járva végig a ferences kolostorokat Horvátországban, amik kultúrmentő helyszínek a mai napig, nagyon sok olyan töredéket is találtam, aminek semmi köze a BNS II-höz, de nagyon értékes magyar zenetörténeti szempontból. Az Osztályon fejlesztett Digitális Zenei Fragmentológia oldalunk, a fragmenta.zti.hu tartalmazza ezeknek a töredékeknek a publikációját és egy csomó mellékeredmény született ennek nyomán. De ez tényleg nem tervezhető. És egyben, hadd mondjam ezt, ez az egésznek a nagy kalandja és ez az, ami nagyon inspirálja az embert arra, hogy gyereünk és csináljuk, mert valami kincs ott vár és azt ki kell kutatni, fel kell találni, meg kell ízlelni.

– Rendben. Szoliva Gábriel, nagyon szépen köszönöm, hogy beavattál bennünket ezekbe a kalandozásokba, és hogy válaszoltál a kérdésekre.

– Én is köszönöm a lehetőséget!

[01:11:47 – ELKÖSZÖNÉS]

Ez volt a *Repríz*, a Zenetudományi Intézet podcast-sorozatának hetedik adása. A mai alkalommal Szoliva Gábrrielt láttam vendégül, akinek még egyszer nagyon köszönöm, hogy szakított ránk időt és elfogadta a meghívást.

Adásainkat a páratlan hónapok végén tesszük közzé a bejáratott online platformokon: a Spotifyon, a YouTubeon és a Facebookon. Ha tehetik, iratkozzanak fel ezekre a csatornákra, hogy értesüljenek az új epizódok közzétételéről!

A *Repríz*-t természetesen megtalálják a Zenetudományi Intézet honlapján is, ahol az epizódokat *Műsorjegyzetek* egészítik ki.

Hangmérnök: Buzás Attila

A szerkesztőség tagjai: Németh Zsombor és Lipták Dániel

Főszerkesztő-műsorvezető: Németh István-Csaba

Felelős kiadó: az ELTE HTK Zenetudományi Intézetének igazgatója, Richter Pál

[01:12:38 – MÁSODIK SZIGNÁL]

Én Németh István-Csaba zenetörténész vagyok és köszönöm a figyelmet. A viszonthallásra!